

LECTIO

ABSURDISTA ARJESTA KULLATTUIHIN MUISTOIHIN

HUUMORI JA NOSTALGIA ELÄMÄNKERRONNAN KEINOINA

Eerika Koskinen-Koivisto

Lectio praecursoria Jyväskylän yliopistossa 21.9.2013

Elämäkerronta on kliseinen laji. Menneestä elämästä kerrotaan usein kulttuurisia mallikertomuksia (Hänninen 1999; Andrews 2002; Phelan 2005, 8) mukailevia tarinoita, esimerkiksi selviytymiskertomuksia (ks. esim. Saarenheimo 1997). Suomalaisen palkkatyöläisen kertomuksen on katsottu muodostuneen kiteytymäksi: ”oli kovaa, mutta pärjättiin” (Kortteinen 1992). Tämä eetos liittyy erityisesti sodan kokeneiden sukupolvien elämäkerrontaan. Suullisesti artikuloidusta elämäkertomuksesta ei kuitenkaan muodostu aina yhtä yhtenäistä kertomusta, vaan pikemminkin sarja pienemmistä kertomuksista koostuvia dialogeja, joissa elämästä kerrotaan eri tavoin ja eri näkökulmista.

Elämäkertomuksen tarkoitus on esittää oman elämän keskeiset tapahtumat, tehdyt valinnat ja oma toiminta *toisten* silmissä. Miten elämästä on mahdollista kertoa niin, että sen eri puolet ja ristiriitaisetkin kokemukset tulevat esiin? Olen väitöskirjassani tutkinut vuonna 1927 syntyneen tehdastyöläisen, oman isoäitini Elsa Koskisen suullista elämäkertomusta. Tavoitteenani on ollut ymmärtää, miten hän rakentaa subjektiviteettiaan suhteessa sukupuoleen, luokkaan ja työhön sekä näillä elämäalueilla tapahtuneisiin

muutoksiin. Mitkä ovat hänen elämänsä keskeisiä kokemuksia ja miten ne suhteutuvat suomalaisen yhteiskunnan suuriin kertomuksiin rakennemuutoksesta, teknologisesta kehityksestä, keskiluokkaistumisesta ja naisten tasa-arvosta työelämässä?

Koska olin kiinnostunut kertojan kokemuksilleen antamista merkityksistä ja tulkinnoista, päätin tutkia elämäkerrontaan sisältyviä yksittäisiä kertomuksia, joita nimitän tutkimuksessani mikronarratiiveiksi. Mikronarratiivit ovat pieniä kerronnallisia kokonaisuuksia, joissa tapahtumat on järjestetty aikajanelle ja jotka sisältävät kerronnallisen jännitteen. Usein ne voi tunnistaa kertomuksen kohokohtaan liittyvistä avaimista, esimerkiksi eläytymisestä ja tunteellisista ilmauksista (ks. Marander-Eklund 2011). Mikronarratiivien tarkastelu toi esiin erilaisia kerronnan keinoja, joita käyttämällä kertoja asettuu tietynlaiseen asemaan suhteessa kuulijaan ja maailmaan pyrkien välittämään kokemustensa merkityksellisyyden ja osoittamaan yhteyden menneen ja nykyisen maailman välillä.

HUUMORIN VOIMA

Huumorilla on keskeinen rooli Elsan elämäkerronnassa. Elsa syntyi tehdastyöläisen suureen perheeseen ja aloitti itsekkin tehdastyön jo 15-vuotiaana jatkosodan aikana. Tuolloin tarkistettun uuden työvelvollisuuslain mukaan 15 vuotta täyttäneiden oli hakeuduttava tuottavaan työhön. Tehdastyössä ahkeroin tuolloin ennätysmäärä naisia, tosin erityisesti naimisissa olleiden naispuolisten teollisuuden työntekijöiden määrä oli noussut jo 1930-luvulla (ks. esim. Lähteenmäki 1995). Työtä tekevien naisten, erityisesti perheenäitien, asema ei kuitenkaan ollut helppo. He tasapainoilivat työn ja perheen, feminiinisuuden ja maskuliinisuuden välissä koettaen selvittää arjestaan ja eri tahojen heille osoittamista vaatimuksista.

Huumoria käytetään lukuisiin eri tarkoituksiin jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa. Usein se yksinkertaisesti viihdyttää ja tekee iloiseksi, toisinaan laukaisee jännitteitä. Huumorin voima on paitsi sen yllätyksellisyydessä myös tavanomaiset rajat ylittävissä ulottuvuuksissa: se voi liioitella, kääntää tahallisesti pääläelleen ja leikkiä mahdollisilla ideoilla ja asiayhteyksillä.

Elsa oppi huumorin viljelyn taidon kuunnellessaan tehdasyhteisön joskus ronskejakin vitsejä ja *huumorinaisiksi* nimittämiensä työtoverien itseironisia ja absurdeja sutkautuksia. Eräs heistä, vuorotyötä tekevä usean lapsen äiti, tapasi luonnehtia kotona vietettyä lounastaukoa varsin ironiseen sävyyn: ”Kevyt lounas, torvisoittoa ja orkesteri...” ja ”kukka-asetelmatkin olivat niin kauniita”. Sama nainen myös tiedusteli työtovereiltaan joulun aikaan, ovatko he ehtineet tehdä jouluvalmisteluja. Ennen kuin kukaan ehti vastata, raportoi hän hilpeästi ”suolanneensa jo nelikollisen piparia”.

Suomalainen kaskuperinne on täynnä esimerkkejä isännän ja rengin sekä samaa jatkumoa olevien työnjohtajan (mestareiden) ja työläisen kohtaamisista, joissa alainen pilkkaa ja haastaa ylempänsä kekseliäisyydellään (ks. esim. Knuutila 1992; Pöytä 1997). Vaikka Elsan kertomukset tehdastyöntekijöiden arjesta sisälsivätkin kuvauksia pilailusta ja kep-

posista, jotka ovat työläisten oman kulttuurin keskeisiä elementtejä (ks. Teräs 2001) ja joita voi luonnehtia eräänlaiseksi kiistämisestä kulttuuriksi (ks. Lombardi-Sattriani 1974; Knuutila 1992), leimasi Elsan viljelemää huumoria toisenlainen vivahde – itseironia.

Itseironian on osoitettu olevan tyypillinen naisten työpaikkahuumorin muoto (Kinnunen 1996 ja 1998, 424–425). Miksi juuri naisten? Elsan ja hänen työtoveriensa absurdi ja itseironinen huumori nousee arjen vaatimusten ja ulottumattomissa olevien ihanteiden välisestä jännitteestä. Tehdastyön ja kotitöiden yhdistäminen ei ollut ongelmaton naisellisuutta ja kotiäitiyttä ihannoivalla aikakaudella. Ironiset huomautukset ovat osoitus tilanteen tiedostamisesta ja pärjäämisestä, jonkinasteisesta hallinnasta. Itseironinen huumori auttaakin tulkintani mukaan säilyttämään itsekkunnioituksen haastavissa tilanteissa, joissa on pakko selvittää.

Jouni K. Kempvaisen artikkelissa *Helsingin Sanomien* kuukausiliitteen syyskuun 2013 numerossa kirjailija Kari Hotakainen pohtii huumorin olemusta seuraavasti: ”Huumori ujuttautuu kauheisiin paikkoihin ja tilanteisiin, kuten sairaalaan, kuolemaan ja syntymään. Rajatilanteissa syntyy kitkaa, energiaa, joka hitsaa traagisen ja koomisen yhteen.”

Myös kirjallisuudentutkija Mihail Bahtin (2002) on korostanut huumorin integroivaa ja eheyttävää voimaa. Hänen tulkintansa mukaan keskiaikaisten karnevaalien tarkoituksena oli purkaa yhteisön paineita ja kääntää sen hierarkiat pääläelleen, vaikka vain hetkellisesti. Sairastuttuaan 70-vuotiaana rintasyöpään Elsa ei omien sanojensa mukaan tuntenut tarvetta itkeä ja surkutella. Sairaanhoidtajille, jotka kehottivat häntä purkamaan mieltään, Elsa totesi hoitojen tuovan mukavasti ”vipinää elämään”.

Olisi kenties yksioikoista väittää, että tehdasympäristöt ja karu arki synnyttävät huumorinaisia. Elsa kuitenkin oppi tehdasyöläisnaisilta taidon tarkastella ja kommentoida maailmaa huumorin kautta. Elämäkerronnan kontekstissa itseironinen huumori tarjoaa erinomaisen mahdollisuuden toimijuuteen.

KRIITTINEN NOSTALGIA

Siinä missä huumorin avulla on mahdollista kommentoida olosuhteita ja osoittaa elämän irvokkuus, korostavat monet kertomukset menneiden aikojen harmoniaa. Mikäli menneestä elämästä kerrotaan toisen sukupolven edustajalle, sisältyy siihen usein opettavaisia kertomuksia sekä vertailua eri aikakausien välillä. Nuorempien sukupolvien edustajat saattavat suhtautua vanhempien ihmisten muisteluihin itseään toistavana nostalgiapuheena: ”niin sitä hiihdettiin koululle 15 kilometriä umpihangessa kesät talvet ja aina ylämäkeen” tai ”ne nykyajan nuoret saavat kaiken ilmaiseksi eivätkä osaa arvostaa kaikkea sitä, mitä kaupasta nykyään saa”. Edellisen kaltaiset liioittelevat sankaritarinat ja nykynuorisoon kohdistuvat syytökset ovat tietenkin kärjistyksiä. On kuitenkin totta, että ympäröivässä maailmassa on tapahtunut dramaattisia muutoksia isovanhempiemme ja vanhempiemme elinaikana.

Merkittävimmät muutokset Elsan kuten myös monien muiden tehdasyhteisöissä asuvien ihmisten elämässä liittyvät tehtaan toimintaan ja elinkaareen. Elsan kotikylässä

Ähtärin Inhantehtailla perinteinen rautateollisuus, vanha paternalistinen johtamismalli sekä tiivis tehdasyhteisö saivat viimeistään 1960-luvulla väistyä modernin teräs- ja alumiiniteollisuuden tieltä. Työmiesten lapsien sijaan tehdas alkoi palkata enemmän ja enemmän koulutettuja tekniikan ammattilaisia ja purkaa tehtaan omistamia vanhoja asuinrakennuksia. Elsa ihmettelee kertomuksissaan työelämän kehitystä, nykymaailmassa kun ei enää pärjää ilman koulutusta, eikä töitä yksinkertaisesti ole kaikille. Hän muistaa usein myös mainita, etteivät nykyajan ihmiset suostuisikaan tekemään niitä töitä, joita hän aikoinaan teki, ei ainakaan niissä olosuhteissa, kylmissä tehdassaleissa, suojaamattomilla koneilla.

Yksi Elsan tunteikkaimmista kertomuksista kuvaa vanhan rautaruukin piipun kaatoa, joka tapahtui vuonna 1962. Elsan mukaan paikalla olleet vanhat työmiehet itkivät. Oli kuin kuolema olisi vierailut kylässä. Piippu toimi Elsan mukaan myös ukkosenjohdattimena ja muistutti näin kyläläisiä tehtaan tuomasta turvasta. Piipun voikin nähdä symbolina tehdasyhteisön yhteisöllisyydelle ja sosiaaliselle järjestykselle, jossa jokaisella, myös kouluttamattomalla työläisellä, oli paikkansa ja arvonsa.

Tässä ja monessa muussa Elsan kertomuksessa on nostalgisia elementtejä. Vaikka toisissa kertomuksissa Elsa purkaa kipeitäkin kokemuksiaan hierarkkisen järjestyksen varjopuolista, häipyvät ruukkiyhteisön epätasa-arvoisuus ja ristiriidat taka-alalle muutoksen kynnyksellä. Väitän kuitenkin, ettei kertomuksen nostalgiaa voi tulkita pelkästään sentimentaalisenä päätöksena tai kaunisteluna.

Irlannin maaseudun kansankerrontaa tutkinut amerikkalainen folkloristi Ray Cashman (2006) on kiinnittänyt huomiota materiaalisen kulttuurin ja nostalgian välisiin yhteyksiin sekä nostalgian tietoiseen käyttöön. Cashmanin haastattelemat maaseudun asukkaat haluavat säilyttää vanhoja työkaluja ja elvyttää unholaan vaipuneita työtapoja siksi, että niiden avulla voi säilyttää jotain arvokasta menneisyydestä ja korostaa perinteisen maalaisyhteisön myönteisiä arvoja kuten poliittiset rajat ylittävää talkoohenkeä ja yhteisöllisyyttä. Cashmanin mukaan nostalgia sisältääkin kriittisen momentin ja sen avulla on mahdollista kommentoida nykypäivän arvoja ja ilmiöitä (ks. myös Davis 1979, 17–25; Korkiakangas 2002, 198). Elsa on osoittanut olevansa tietoinen nostalgian voimasta. Hän kommentoi vuonna 2003 maisteriseminaariesitelmääni näin:

Lukiessani sinun työsi olen elänyt Ruukilla Hamarimäillä. Se oli kaunis omalla tavallaan. Tehtaan tuoksu ja kolina, työn ääni, sitä ei voita mikään nykyaikana. Siellä sai tuntea ihmisen läheisyyden, siis lähimmäisen kosketuksen, jota tänä aikana ei ole näkyvissä. Olen yksin, mutten yksinäinen. Minulla on rikas elämä takana. Se oli ajallaan kovaa, mutta muistot eivät häviä mihinkään, aika kultaa kaiken.

KERRONNAN ETNOGRAFIA

Tarkastelemalla mikronarratiiveja etnografisesti, kontekstoiden ja kiinnittäen huomiota sekä kerrontaan kommunikaationa että kertomuksiin sisällöllisinä ja rakenteellisina yksikköinä (ks. Palmenfelt 2007) on mahdollista analysoida elämäkertomusta moniäänisenä dialogina, johon sisältyy erilaisia kerronnan keinoja ja strategioita. Näin pääsee myös käsiksi kertojan vaihteleviin sosiaalisiin asemiin ja identiteetteihin eli risteäviin eroihin, jotka ovat sidottuja paitsi pysyvämpään sosiaaliseen järjestykseen, myös hetkitäisiin tilanteisiin. Elsan tapauksessa huumori mahdollisti työläisnaisen arkeen liittyvien rankkojen ja ristiriitaistenkin kokemusten käsittelyn ja vahvisti hänen toimijuuttaan. Nostalgian avulla Elsa taas toi esiin, mitä hän haluaisi menneisyydestä säilyttää ja mitkä ilmiöt hän tuntee itselleen vieraksi nykypäivän maailmassa.

Analysoimalla erilaisia kerronnan keinoja sekä kertojan asemoitumista suhteessa toisiin ihmisiin, kulttuuriset arvot ja normit avautuvat uusista näkökulmista. Parhaimmillaan tämä mahdollistaa kulttuuristen mallikertomusten purkamisen tai uudelleentulkinnan. Yksittäisenkin ihmisen elämäkertomus voi siis laajentaa käsitystämme 1900-luvun suomalaisesta yhteiskunnasta ja sen muutosprosesseista.

KIRJALLISUUS

- ANDREWS, MOLLY 2002: Counter-narratives and the Power to Oppose. *Narrative Inquiry* 12(1), 1–6.
- BAHTIN, MIHAIL 2002 [1965]: *François Rabelais. Keskiajan ja renessanssin nauru*. Suom. Tapani Laine & Paula Nieminen. Helsinki: Otava.
- CASHMAN, RAY 2006: Critical Nostalgia and Material Culture in Northern Ireland. *Journal of American Folklore* 119, 137–160.
- DAVIS, F. 1979: *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. London: the Free Press.
- HÄNNINEN, VILMA 1999: *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Acta Universitatis Tamperensis 696. Tampere: Tampereen yliopisto.
- KINNUNEN, EEVA-LIISA 1996: Kvinnor i humorvetenskaplig samspill. In Ulf Palmenfelt (red.). *Humor och kultur*, 103–115. Åbo: NIF Publications 34.
- KINNUNEN, EEVA-LIISA 1998: Womens humour: conceptions and examples. In Satu Apo & Aili Nenola & Laura Stark-Arola (eds.). *Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture*. Studia Fennica Folkloristica 4. Helsinki: Finnish Literature Society, 403–427.
- KNUUTTILA, SEPPO 1992: *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan ainekseksi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 554. Helsinki: SKS.
- KORKIAKANGAS, PIRJO 2002: Muistelusta voimavaroja vanhuuteen. Teoksessa Eino Heikkinen & Marjatta Marin (toim.). *Vanhuuden voimavarat*, 173–204. Helsinki: Tammi.

- KORTTEINEN, MATTI 1992: *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisen muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- LOMBARDI-SATTRIANI, LUIGI 1974: Folklore as Culture of Contestation. *Journal of Folklore Institute* 11(1), 99–121.
- LÄHTEENMÄKI, MARIA 1995: *Mahdollisuuksien aika. työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- MARANDER-EKLUND, LENA 2011: Livet som hemmafru. I Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman (red.). *Biografiska betydelser. Norm och Erfarenhet i levnadsberättelser*, 133–156. Möklinta: Gidlunds förlag.
- PALMENFELT, ULF 2007: Expanding Worlds: into the Ethnography of Narrating. *Folklore* 37, 7–18.
- PHELAN, JAMES 2005: *Living To Tell About It: A Rhetoric and Ethics of Character Narration*. Ithaca: Cornell University Press.
- PÖYSÄ, JYRKI 1997: *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669. Helsinki: SKS.
- SAARENHEIMO, MARJA 1997: *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen*. Tampere: Vastapaino.
- TERÄS, KARI 2001: *Arjessa ja liikkeessä: verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Helsinki: SKS.

KOSKINEN-KOIVISTO, EERIKA 2013. A Greasy-Skinned Worker – Gender, Class and Work in the 20th Century Life Story of a Female Labourer. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5517-5>>.

FT Eerika Koskinen-Koivisto työskentelee tutkijatohtorina Helsingin yliopiston kansatieteen oppiaineessa Happy Days? The Everyday Life and Nostalgia of the Extended 1950s -hankkeessa.